

Оригиналан научни рад

338.48-32:502.131.1(497.11)

примљен: 10. VI 2016., прихваћен: 20. VI 2016.

doi:10.5937/zrgfub1664453P

ЕЛЕМЕНТИ ТУРИСТИЧКЕ ДЕСТИНАЦИЈЕ – ПРИМЕР ТУРИСТИЧКО-РЕКРЕАТИВНОГ ЦЕНТРА У КОШТУНИЋИМА

Сања Павловић^{*1}

* Универзитет у Београду - Географски факултет, Београд

Апстракт: У научној литератури постоје разноврсне класификације елемената туристичке дестинације. У циљу оптималног сагледавања елемената туристичке дестинације Светска туристичка дестинација је предложила ФАС методологију, применљиву и на дестинације руралног туризма. Фактори, атрактори и подршка (ФАС) су у овом раду примењени на примеру еко села (туристичко-рекреативног центра) у Коштунићима. Природни, људски и фактори капитала, природни, култури и атрактори у виду центара за активности, пратеће услуге, транспорт и угоститељство као подршка развоју туризма, приказани су на основу теренских опсервација, разговора и релевантне литературе. Резултати истраживања показују да на примеру туристичко-рекреативног центра у Коштунићима у свакој подгрупи елемената има оних који су кључни носиоци развоја туризма, али исто ако има и оних који ограничавајуће делују на ову делатност.

Кључне речи: ресурси, атракције, подршка, дестинација, Коштунићи.

Увод

У одређивању елемената туристичке дестинације важне су потребе туриста, а такође материјални и нематеријални садржаји којима се потребе задовољавају. Структура туристичке ресурсне основе је комплексна, при чему су два појма важна за теорију и праксу туристичког развоја – туристички ресурси и туристичке атракције (Јовичић, Бранков, 2009). Различита су схватања о елементима туристичке дестинације. Ritchie и Krauch (2003) поделу елемената туристичке дестинације

¹ Контакт адреса: spavlovic20@gmail.com

заснивају на ресурсима и атракцијама, издвајајући: природу, културу и историју, активности, специјалне догађаје, супраструктуру, забаву и тржишне везе. У помоћне елементе убрајају инфраструктуру, људске ресурсе, приступачност, знање, финансијски капитал, гостопримство, предузетништво и политичку вољу. Позитиван имиџ дестинације помаже буђењу свести и емоција у вези са дестинацијом, тако да може бити елемент за диференцирање међу конкурентима (Арменски, Закић, Драгин, 2009; Шабић, Павловић 2005).

Класификација елемената туристичке дестинације, позната као 6А оквир, обухвата:

- атракције (природне, антропогене, уметничке, социјалне, наслеђе, специјални догађаји);
- приступачност (путеви, терминали, возила);
- погодности (смештајни и угоститељски објекти, трговине);
- доступни пакети (договорени помоћу посредника);
- активности туриста током боравака у дестинацији;
- помоћне услуге (банке, телекомуникације, пошта, продавница) (Buhalis, 2008).

Елементи туристичке дестинације могу бити фиксни и варијабилни. Фиксни елементи су они који се не могу мењати или се дугорочно мењају (пејзажи, знаменитости, хотели, објекти за спорт, ресторани). Варијабилни елементи туристичке дестинације су туристичке робе и улагање рада непходног за пласирање робе на тржиште. Како се варијабилни елементи туристичке дестинације могу мењати, туристичка вредност дестинације се валоризује на тржишту (Јовић, 2002; Pecelj et al., 2010), при чему посебан значај имају реткост, корисност и уложени рад (Станковић, 2004; Вујадиновић и др., 2010).

Наведени елементи туристичке дестинације у синергетском деловању могу да допринесу задовољству туриста. Синергија елемената туристичке дестинације је ограничена децентрализацијом понуде (Milenković, Bošković, 2014). Са становишта оптималног развоја елемената дестинације, Светска туристичка организација је препоручила ФАС методологију. У овом раду ФАС методологија је примењена на примеру еко села у руралном насељу Коштунићи.

Руралне области су предели изузетних вредности, места традиционалне културе и баштине (Тодоровић, Бјељац, 2007), са специфичном животном средином (Љешевић, Мркша, Милановић, 2011). Одмор и релаксација су општи тренд у туристичкој пракси, како на регионалном, тако и на националном, европском и међународном нивоу, тако да већина земаља Европске уније, у локалним развојним политикама примарну пажњу даје руралном туризму (Drăgulănescu, Druțu, 2012). Кључни аспект руралног искуства су атрактивност, презентација и интерпретација, као и приступачност природних и културних добара, њихово одрживо коришћење и заштита (Maksin, 2012). Рурални туризам се развија у просторима чији атрибути омогућавају различите активности. Разноврсност природног и социо-културног окружења условљавају туристички доживљај и задовољење потреба у руралним просторима (Štetić, Šimičević, 2014). Селективни облици туризма, у које се убраја и рурални, захтевају специфичне просторе, услуге, производе, тј. специфичну туристичку дестинацију, са хетерогеним туристичким потребама (Štetić, Šimičević, 2008).

Како је рурални туризам интегрисан у економском, социјалном, културном и аспекту људских ресурса, као и у локалним структурама, међусобни односи фактора развоја су веома сложени и још увек недовољно истражени (Safena, Ilbery, 2008). Текић и Јовановић (2007) издвајају три групе фактора који утичу на туристичка кретања ка руралним срединама: рекреативни (активности на отвореном), економски (нови извори прихода у руралним просторима) и еколошки (повећање еколошке свести како туриста тако и локалног становништва).

Бројни су разлози за успех и неуспех руралног туризма, а неколико модела дефинише главну покретачку снагу на основу понуде, потражње и мотива руралних заједница. Већина теорија примењује еволутивни приступ у идентификовању главних покретача руралног туризма, што значи да различити фактори имају утицај у различитим фазама развоја. Према еволуционим теоријама развој туризма се посматра као процес промена. Правилно разумевање овог процеса омогућава разумевање динамике развоја руралног туризма и идентификује главне факторе који утичу на промене, као и избор одговарајућих метода за њихову процену (Streimikiene, Bilan, 2015). Политика руралног развоја треба да буде интердисциплинарна, са просторном димензијом (Ђорђевић, Тодоровић, 2006).

На развој туризма утичу следећи фактори:

1. ограничавајуће финансијске могућности када су у питању производне активности;
2. природни, демографски и други ресурси, као и инфраструктура;
3. ограничено слободно време и ресурси туриста;
4. правни институционални фактори;
5. бојазан од увођења нових услуга или туристичких производа (MacDonald, Jolliffe, 2003).

Увођење иновативних и аутохтоних производа у рурални туризам има смисла ако постоје економске, еколошке и социјалне бенефиције. На овакво питање одговор је могућ систематским информисањем, утврђивањем потреба савремених потрошача (Jaković, Tubić, Đurović, 2015). Стварање аутентичног туристичког производа, заснованог на препознатљивим конкурентским предностима дестинације, сматра се кључним фактором. Рурална дестинација треба да задржи јединствени идентитет, аутентичан осећај места да би туризам био ефикасан на дужи рок (Mihailović, Morić, 2012). Томе посебно могу да допринесу иницијативе локалних заједница за уређење руралних средина (Белиј, Вељковић, Павловић, 2014). Обједињавањем физичкогеографских и друштвеногеографских принципа са социопсихолошким ставовима локалног становништва о идентитету, потврђује се индивидуалност одређене целине у простору (Вујадиновић, Павловић, Шабић, 2010).

Методологија истраживања

Рурални туризам је све популарније средство које користе националне развојене агенције за повећање профита руралног становништва (Fun et al., 2014). Да би се адекватно утврдиле могућности за развој руралног туризма и побољшање животног стандарда потребно је применити што је могуће обухватнију методологију. Једна од њих је ФАС методологија Светске туристичке организације, која се реализује у циљу процене туристичких елемената и идентификације атрактивности сваког од елемената у развоју туризма. Релевантни туристички елементи класификовани су у три групе: фактори, атрактори и подршка, а сваки елемент класификован је у поделементе.

Табела 1 - ФАС методологија – фактори туристичке дестинације

природни фактори	људски фактори	фактори капитала
<ul style="list-style-type: none"> • вода • земља • климатологија 	<ul style="list-style-type: none"> • услови запошљавања • културне традиције • људски капитал 	<ul style="list-style-type: none"> • ниво потенцијала за инвестиције • физички капитал • приступ финансијама

Извор: Мастер план одрживог руралног туризма Србије, 2011.

Фактори су ресурси који тренутно не привлаче много туриста и који нису припремљени за укључивање у туризам, али имају туристички потенцијал. Природни фактори, људски фактори и фактори капитала се процењују на скали од 1 до 5, при чему 1 означава низак степен, а 5 висок. Природни фактори се процењују у зависности од њихове лепоте, биодиверзитета и потенцијала да привуку туристе. Људски ресурси подразумевају ниво опремљености и услова на раду, ниво технологије и опреме, ниво укорењености културних традиција. Фактори капитала подразумевају: доступност кредита, ниво предузетништва, инфраструктуру и потенцијал за привлачење капитала.

Табела 2 - ФАС методологија – атрактори туристичке дестинације

природни атрактори	Културни атрактори	атрактори у виду центара за активности
<ul style="list-style-type: none"> • природне активности у подручјима • природна подручја 	<ul style="list-style-type: none"> • стил живота • догађаји • историјски туризам 	<ul style="list-style-type: none"> • куповина • фестивали • слободно време

Извор: Мастер план одрживог руралног туризма Србије, 2011.

Туристички атрактори су локације које туристи посећују. Процена атрактора се врши на основу тренутне ситуације, али и потенцијала да у будућности привуку туристе. Атрактори су ранжирани од 1 до 5. По питању тренутне привлачности атрактора узимају се у обзир квантитативна процена броја посетилаца, лепота локације/места, приступачност, вредност за туризам. У контексту потенцијала врши се процена: могућности унапређења, будућег повећања/смањења броја посетилаца, будућих радова на повећању доступности.

Табела 3 - ФАС методологија – подршка туристичке дестинације

пратеће услуге	транспорт	Угоститељство
<ul style="list-style-type: none">• организација путовања• безбедност и здравље• дистрибуција информација	<ul style="list-style-type: none">• унутрашњи саобраћај• остали видови саобраћаја	<ul style="list-style-type: none">• хотели• гостинице• ресторани

Извор: Мастер план одрживог руралног туризма Србије, 2011.

У анализи пратећих услуга узима се у обзир њихова развијеност. Подршка у виду транспорта се односи на актуелне везе са туристичким атракцијама, а оба поделемента се оцењују у зависности од доступних саобраћајних веза, њихове учесталости и унапређења транспорта. Код угоститељске подршке узимају се у обзир категорија, капацитет/стопа попуњености и прогнозирани потенцијал. Свака од подршки се оцењује од 1 до 5.

Дестинација руралног туризма у развоју најчешће обухвата мало развијених атрактора, слабу подршку туризму, факторе са потенцијалом за развој и потребу за инвестицијама. Развијена дестинација руралног туризма обично обухвата добро процењене атракторе, подршку туризму, неколико фактора који треба да се развију и релативно малу потребу за инвестицијама. Циљ ФАС методологије је да идентификује мању или већу развијеност дестинација руралног туризма. Идентификација атрактора је основа за идентификацију фактора и подршке.

Према Randelli *et al.* (2012) рурални туризам условљава промене у свакој области, најпре на микро нивоу, а затим на макро нивоу, који укључује факторе значајне за иновације или помак у нову фазу економског раста, промене у културном смислу, нормативним вредностима, решавању еколошких проблема, цене и квалитет хране и друге факторе. У том контексту је предност ФАС методологије, да одреди потенцијале који би у будућности могли да привуку туристе, посебно када су у питању атрактори.

Промена образовних профила може се реализовати предавањима са фокусом на стандардима и искуствима оних који се традиционално и успешно баве туризмом. Туристичка понуда у руралним насељима треба да буде више од природе, историје и културе. За рурални туризам, нетакнута природа, споменици и тишина и даље су најважнији фактори, али су потребне промене у свакодневној животној монотонији. За овакве додатне активности потребна је експертиза (Dimitrovski, Todorović, Valjarević, 2012).

Резултати и дискусија

Коштунићи су сточарско сеоско насеље разбијеног типа, на јужним падинама Сувобора (866 m), 32 km северозападно од Горњег Милановца. Физиономски се налазе у висинском појасу од 390 m до 720 m (Јаћимовић, Марковић, Ликић, 2001). Коштунићи су, по површини, највеће рурално насеље у општини Горњи Милановац.

Плански приступ развоју руралног туризма у општини Горњи Милановац почео је 1997. године реализацијом пројекта „Интегрални рурални развој региона Сувобор“. Неколико година је функционисао научно-стручни савет у чијем саставу су били специјалисти за различите аспекте локалног руралног развоја (агрономи, технолози, економисти, агроекономисти, архитекте, еколози, правници, културолози, уметници, новинари...). Резултат вишегодишњих активности и значајних финансијских улагања био је демографски, привредни, социјални, туристички и еколошки препород Коштунића и околних села. Туристичка организација Србије је етно-селу Коштунићи 2003. године доделила признање „Туристички цвет“, за резултате остварене у развоју руралног туризма. Од финализације пројекта „Интегрални рурални развој региона Сувобор“ се одустало због нерешених имовинско-правних односа (Шеварлић, Петровић, 2011).

Рурални предели Сувобора су делимично модификовани и минимално деградирани, са контролисаним развојем и усмерењем ка пољопривредној производњи, преради прехрамбених производа и производњи здраве хране (Белиј, 2003). Упоришта развоја пољопривреде дефинисани Регионалним просторним планом за подручје Златиборског и Моравичког управног округа (2012) су: погодни услови за производњу „здраве хране“ и организовање прерађивачких капацитета, стицање карактеристичног обележја „бренда“ за специфичне производе, спровођење програма интегралног руралног развоја, према моделу Заједничке аграрне политике ЕУ, којом се подржава повећање конкурентности пољопривредне производње, заштита животне средине и руралних предела, диверзификација економских активности на селу, што је на примеру Коштунића евидентно.

Једна од природних вредности Коштунића је Мокра пећина, усечена у стрму кречњачку страну. Улаз пећине је широк 15 m, таваница висока 4,5 m, а из пећине избија снажан поток (Васовић, 2003). Кроз Коштуниће протичу четири реке: Граб, Буковача, Чемерница и Ши-

бан. Средина се одликује еколошким и пејзажним вредностима, са аграрним, шумским и ливадским екосистемима. (<http://www.togm.org.rs/turistička-ponuda/destinacije/koštunići.html>).

Табела 4 - Фактори туристичке дестинације еко село Коштунџи

Природни фактори (лепота, биодиверзитет, потенцијал за привлачење туриста)	
вода	4
земља	4
климатологија	3
Људски фактори (ниво опремљености и услови на раду, ниво технологије и опреме, ниво укоренености културних традиција)	
услови запошљавања	4
културне традиције	3
људски капитал	4
Фактори капитала (доступност кредита, ниво предузетништва, инфраструктура, потенцијал за привлачење капитала)	
ниво потенцијала за инвестиције	4
физички капитал	4
приступ финансијама	3

Извор: резултати истраживања

Када су у питању кадрови у туризму, они недостају. Ипак, запослени имају развијену свест о значају посла којим се баве, потребне врлине и ентузијазам који компезира стручност. Ниво опремљености, ниво технологије и опреме је прилагођен простору у коме се туристичко-рекреативни центар налази, усклађен са пројектним идејама.

Туристичко-рекреативни центар је настао приватном иницијативом. Доступност кредита је фактор капитала који недостаје, али је ниво потенцијала за инвестиције висок. Значајнијег привлачења капитала са стране за сада нема.

Главна атрактивност простора се заснива на природи, која је чиста, еколошки незагађена, у рекама је могуће пецање. У природи су обележене планинске стазе за пешачење, а могућа је возња бицикла

по уређеним стазама и благим планинским странама. Стил живота је уобичајен. Приступачност ће се побољшати изградњом ауто-пута. Манифестације се тренутно не одржавају, али постоје иницијативе да се поново организују (раније Дани шљиве и Видовдан). Основу за културни туризам чине спомен-кућа Живојина Мишића, реплика конака кнеза Милоша у Горњој Црнући, Музеј старих заната у згради школе. Могућности куповине се односе на производе биохране, али и домаћих производа које продају становници. Евидентна је подршка сеоском становништву, које пласира своје пољопривредне производе. Воће се прерађује у фабрици биохране Граб.

Табела 5 - Атрактори туристичке дестинације еко село Коштунићи

	процена атрактивности (процена броја посетилаца, лепота локације/места, приступачност, вредност за туризам)	процена потенцијала (могућност унапређења, будуће повећање/смањење броја посетилаца, будући радови на повећању доступности)
природне активности у подручјима	4	4
природна подручја	4	4
стил живота	3	3
догађаји	1	3
историјски туризам	3	3
куповина	3	3
фестивали	1	3
слободно време	4	4

Извор: резултати истраживања

Процена потенцијала је најповољнија када су у питању могућности унапређења. У плану је градња хотела, са затвореним базеном и спа центром. Летња сезона је израженија, а очекује се да ће се број посетилаца у зимском и јесењем периоду повећати изградњом хотела. Посетиоци су из околних градова (Чачак, Горњи Милановац и Ваљево), али и из највећих емитивних центара у Србији (Београд и Нови Сад). Тури-

стичко-рекреативни центар у Коштунићима највише посетилаца има током лета, јер долазе купачи на језеро настало преграђивањем реке Чемернице. Број посетилаца је релативно мали, као и стопа попуњености.

Табела 6 - Подрика туристичке дестинације еко село Коштунићи

пратеће услуге (развијеност)	
организација путовања	2
безбедност и здравље	3
дистрибуција информација	3
транспорт (доступне саобраћајне везе, учесталост, унапређење транспорта)	
унутрашњи саобраћај	2
остали видови саобраћаја	1
угоститељство (категорија, капацитет/стопа попуњености, прогнозирани потенцијал)	
хотели	2
гостионице	1
ресторани	3
остали смештај (апартмани, вајати)	4

Извор: резултати истраживања

Организовани доласци већих група посетилаца у еко село у Коштунићима су углавном ретки и у питању су *tim building* удружења и удружења пензионера. Промоцијом туристичке дестинације се бави локална туристичка организација, а недостаје учешће путничких агенција у организацији одредишта. Безбедност и здравље су на високом нивоу у смислу нивоа безбедности, али је евидентна удаљеност здравствених центара и полиције. Дистрибуција информација се углавном обавља помоћу интернета (на сопственој сајт адреси и на адреси локалне туристичке организације).

Како је у питању дестинација туризма у селу, транспорт се може анализирати са аспекта друмског саобраћаја, док остали видови саобраћаја не постоје. Транспорт ће бити унапређен изградњом ауто-пута, који ће бити удаљен 20-ак километара. Тренутно доступне саобраћајне везе су локални путеви који повезују Коштуниће са околним сеоским (Прањани, Леушићи, Брајићи) и градским насељима (Горњи Милановац, Чачак и Ваљево).

У туристичко-рекреативном центру у Коштунићима за сада не постоји хотел, али је у плану његова изградња, што значи да поделемент прогнозирани потенцијал има висок ниво, док су категорија и стопа попуњености ниског нивоа. Смештај гостију је могућ у сеоским вајатима, апартманима (чардацима) и собама насталим од каца које су се некада употребљавале за воће. Смештајни и угоститељски објекти (два ресторана) су направљени од природних материјала – дрвета и камена, са аутентичним ентеријерима.

Слика 1 - Чардаци, део смештајних капацитета у еко селу Коштунићи (извор: <http://ekoselo-kostunici.rs/cardaci-etno-selo-kostunici-foto/>)

Додатне туристичке садржаје чине језеро, настало преграђивањем Чемернице, спортски терени, продавнице грнчарије и рукотворина. Туристичко-рекреативни центар у Коштунићима је 2015. године добио награду Туристички цвет у категорији угоститељски објекат за смештај. Међународни економски форум Перспективе овом туристичком комплексу је доделио признање за посебну иницијативу у предузетничком стваралаштву за простор средње и југоисточне Европе (<http://ekoselo-kostunici.rs>).

Захвалница

Рад је резултат истраживања на пројекту 176008, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Закључак

Примена ФАС методологије, коју предлаже Светска туристичка организација, омогућава комплексни обухват елемената туристичке дестинације. Могуће ју је применити на примерима различитих дестинација, па самим тим и за дестинације руралног туризма. Фактори, атрактори и подршка, са бројним поделементама, подразумевају природне, социо-културне, људске, финансијске, организационе, инфраструктурне и угоститељске аспекте туризмолошких истраживања простора.

Варијабилни елементи, у контексту рада неопходног за пласирање робе на тржишту, када је у питању еко село Коштунићи, знатно утичу на туристичку вредност дестинације. Аутентичан и препознатљив туристички производ еко села чини га конкурентним на тржишту руралног туризма, поготову ако се има у виду да се налази у општини Горњи Милановац, чија рурална насеља показују посебне резултате у туризму.

Фактори туристичке дестинације са релативно високим нивоом, релативно развијени атрактори, нижи ниво подршке у туризму, релативно мала потреба за инвестицијама показују да је реч о дестинацији туризма у селу, која није развијена, али се не може сврстати у дестинацију у развоју. Потенцијали који би могли да привуку посетиоце се односе на догађаје, продају биохране и домаћих производа.

Литература

- Арменски, Т., Закић, Л. и Драгин, А. (2009). Перцепција иностраних туриста о имиџу Србије. *Гласник Српског географског друштва*, 89(1), 39-51.
- Белиј, М., Вељковић, Ј. & Павловић, С. (2014). Улога локалне заједнице у развоју руралног туризма – case study село Забрега. *Гласник Српског географског друштва*, 94(2), 1-14.
- Белиј, С. (2003). Развој аутентичног еко-руралног туризма у Србији као модел за правилно позиционирање у процесу транзиције. *Заштита природе*, 54(1-2), 55-61.
- Васовић, М. (2003). *Подрињско ваљевске планине*. Ваљево: Агенција Ваљевац, Ваљевска гимназија, Истраживачка станица Петница.
- Вујадиновић, С., Павловић, М. и Шабић, Д. (2010). Интегрални одрживи развој на примеру локалне географске средине. *Гласник Српског географског друштва*, 90(2), 173-187.

- Ђорђевић, Ј. и Тодоровић, М. (2006). У сусрет новим концептима руралног развоја Србије. *Гласник Српског географског друштва*, 86(1), 211-220.
- Јаћимовић, Б., Марковић, М. и Ликић, М. (2001). Горњи Милановац. У М. Ђуричић (ур.), *Географска енциклопедија насеља Србије* (књига 1, А-Ђ, стр. 483). Београд: Географски факултет, Агена, Стручна књига.
- Јовичић, Д. и Бранков, Ј. (2009). Туристичке атракције – кључни елементи туристичке ресурсне основе. *Гласник Српског географског друштва*, 89(1), 3-20.
- Љешевић, М., Мркша, М. и Милановић, М. (2011). Еколошки аспекти планирања руралног развоја. *Гласник Српског географског друштва*, 91(1), 33-50.
- Регионални просторни план за подручје Златиборског и Моравичког управног округа (2012). Београд: Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање.
- Станковић, С. (2004). Туристичка валоризација геоморфолошких објеката гео-наслеђа Србије. *Гласник Српског географског друштва*, 84(1), 79-88.
- Тодоровић, М. и Бјељац, Ж. (2007). Основе развоја руралног туризма у Србији. *Гласник Српског географског друштва*, 87(1), 136-148.
- Шабић, Д. и Павловић, М. (2005). Географске основе развоја туризма у Сјеничком крају, *Гласник Српског географског друштва*, 85(1), 235-240, DOI:10.2298/GSGD0501235S.
- Шеварлић, М. и Петровић, З. (2011). Развој сеоског туризма у општини Горњи Милановац – угледни пример за села Србије. *Економика пољопривреде*, 58(3), 457-473.
- Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination of the future. *Tourism Management*, 21(1), 97-116.
- Dimitrovski, D., Todorović, A. and Valjarević, A. (2012). *Rural tourism and regional development: Case study of development of rural tourism in the region of Gruža, Serbia*. In *Procedia Environmental Sciences, Landscape, Environment, European Identity*, 14, 4-6 November, 2011, Bucharest (pp. 288-297). Bucharest: University of Bucharest, Faculty of Geography, Department of Regional Geography and Environment, Centre for Environmental Research and Impact Studies
- Drăgulănescu, I. V. and Druțu, M. (2012). Rural Tourism for Local Economic Development. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 2(1), 196-203.

- Đekić, S. and Jovanović, S. (2007). *Ecotourism and Sustainable Rural Development*. Paper presented at the IX International conference Strategic Development of Tourism Industry in the 21st Century, University St. Kliment Ohridski, Faculty of Tourism and Hospitality, Ohrid.
- Fun, S. F., Chuin, L. M., Songan, P. and Nair, V. (2014). The impact of local communities' involvement and relationship quality on sustainable rural tourism in rural area, Sarawak. The moderating impact of self-efficacy. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 144, 60-65.
- Jaković, B., Tubić, D. and Đurović, M. (2015). Sustainable Development of Rural Tourism by Developing New and Authentic Tourism Products. *Tourism in Southern and Eastern Europe*, 3, 103-114.
- Jovičić, D. (2002). *Menadžment turističke destinacije*. Beograd: Želnid.
- Macdonald, R. and Jolliffe, L. (2003). Cultural rural tourism. Evidence from Canada. *Annals of Tourism Research*, 30(2), 307-322.
- Maksin, M. (2012). Sustainable Heritage Utilization in Rural Tourism Development in Serbia. *Spatium*, 28, 37-44.
- Master plan održivog ruralnog turizma Srbije (2011). Ujedinjene nacije (Svetska turistička organizacija), Dostupno na: www.futurehospitalityleaders.files.wordpress.com/2012/11/master-plan-odrzivog-razvoja-ruralnog-turizma-u-srbiji.pdf
- Mihailović, B. and Moric, I. (2012). The Role of Marketing Philosophy in Rural Tourism Development. *Tourism and Hospitality Management*, 18(2), 267-279.
- Milenković, S. i Bošković, N. (2014). Oblikovanje Kragujevca kao turističke destinacije. U Lj. Maksimović i N. Stanišić (ur.), *Tematski zbornik radova Stanje i perspektive ekonomskog razvoja grada Kragujevca* (pp. 119-129). Kragujevac: Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Pecelj, M., Mandić, D., Pecelj, J., Lukić, B. and Šabić, D. (2010). *Informational Technology in Bioclimate Analysis of Višegrad for Health Spa Tourism*, In Dondon, P. and Martin, O. (eds.): *Mathematics and Computers in Science and Engineering* (Book series), Intern. Conf. on Education and Educational Technologies, Scientific and Engineering Academy and Society, Athens, 211-214, WOS:000299968900062.
- Randelli, F., Romei, P. and Tortora, M. (2012). An evolutionary model for the rural tourism study: the Tuscany case. *Annali del turismo*, 1 Geoprogress Edizioni, Novara, 1-20.

Ritchie, J. and Crouch, G. (2003). *The Competetive Destination, A Sustainable Tourism Perspective*. Wallington: Cabi Published.

Safena, G. and Ilbery, B. (2008). Integrated rural tourism. A Border Case Study. *Annals of Tourism Research*, 35(1), 233-254.

Streimikiene, D. and Bilan, Y. (2015). Review of Rural Tourism Development Theories. *Transformations in Business & Economics*, 14(2), 21-34.

Štetić, S. and Šimičević, D. (2008). How to develope sustainable tourism in rural destination in Serbia. *Гласник Српског географског друштва*, 88(4), 19-28.

Štetić, S. i Šimičević, D. (2014). *Menadžment turističke destinacije*. Beograd: Visoka turistička škola strukovnih studija.

<http://ekoselo-kostunici.rs>, преузето 02.03.2016. године

<http://www.togm.org.rs/turistička-ponuda/destinacije/koštunici.html>, преузето 02.03.2016. године

Original scientific article

submitted: 10. VI 2016., accepted: 20. VI 2016.

ELEMENTS OF TOURIST DESTINATIONS – EXAMPLE OF TOURIST-RECREATION CENTRE IN KOŠTUNIĆI

Sanja Pavlović*¹

* University of Belgrade – Faculty of Geography, Belgrade

Abstract: There are various classifications of elements of tourist destinations in the scientific literature. For optimal consideration of elements of tourist destinations, the World Tourist Destination has proposed the FAS methodology applicable to the rural tourism destinations as well. In this paper, factors, attractors and support (FAS) were applied to the example of the eco-village (tourist-recreation centre) in Koštunići. Natural, human and capital factors, natural, cultural and attractors in the form of centres for activities, support services, transport and catering as support to the tourism development, have been shown on the basis of field observations, interviews and relevant literature. On the example of tourist-recreation centre in Koštunići, the research results show that in each subgroup of elements, there are the elements which are key drivers of tourism development, but also those which have a limiting effect on this industry.

Key words: resources, attractions, support, destination, Koštunići.

Introduction

In determining the elements of tourist destinations, the needs of tourists are important, but also tangible and intangible contents which meet those needs. There are different views on the elements of tourist destinations. The structure of tourist resources is a complex, whereby the two concepts are important to the theory and practice of tourism – tourist resources and tourist attractions (Јовичић, Бранков, 2009). Ritchie and Krauch (2003) divide the elements of tourist destinations on the basis of resources and attractions, highlighting the following: nature, culture and history, activities, special events,

¹ Correspondence to: spavlovic20@gmail.com

superstructure, entertainment and commercial connections. The auxiliary elements include infrastructure, human resources, accessibility, knowledge, financial capital, hospitality, entrepreneurship and political will. The positive image of the destination helps raising awareness and emotions related to the destination, so it can be an element of differentiation among competitors (Арменски, Закић, Драгин, 2009; Шабић, Павловић, 2005).

Classification of the elements of tourist destinations, known as 6A framework, includes:

- attractions (natural, anthropogenic, artistic, social, heritage, special events);
- accessibility (roads, terminals, vehicles);
- amenities (accommodation and catering facilities, shops);
- available packages (negotiated through an intermediary);
- activities of tourists during their stay in the destination;
- auxiliary services (banks, telecommunications, post offices, shops) (Buhalis, 2008).

Elements of tourist destinations can be fixed and variable. Fixed elements are those that cannot be altered or changed in the long term (landscapes, attractions, hotels, sports facilities, restaurants). Variable elements of tourist destinations are tourist goods and investment work-up required for placing goods on the market. Considering that the variable elements of tourist destinations can be changed, the tourist value of a destination is valorized on the market (Јовић, 2002; Pecelj et al., 2010), whereby special importance are a rarity, usefulness and our work (Станковић, 2004; Вујадиновић и др., 2010).

The above mentioned elements of tourist destinations in the action of synergy can contribute to the satisfaction of tourists. Synergy of elements of tourist destinations is limited by the offer decentralization (Milenković, Bošković, 2014). From the point of optimal development of elements of destinations, the World Tourism Organization has recommended the FAS methodology. In this paper, the FAS methodology was applied on the example of the eco-village in the rural settlement of Koštunići.

Rural areas are excellence, the places of traditional culture and heritage (Годоровић, Бјељац, 2007), with a specific environment (Љешевић, Мркша, Милановић, 2011). Rest and relaxation represent a general trend in the tourism practice, both at the regional and national, European and international level, so that most of the countries of the European Union give pri-

mary attention to rural tourism in local development policies, (Drăgulănescu, Druțu, 2012). Key aspects of the rural experience are as follows: attractiveness, presentation and interpretation, as well as the accessibility of natural and cultural resources, their sustainable use and protection (Maksin, 2012). Rural tourism is developing in the areas which attributes allow different activities. Diversity of the natural and socio-cultural environment condition the travel experience and meet the needs in rural areas (Štetić, Šimičević, 2014). Selective forms of tourism, which include rural tourism, require specific facilities, services, products, ie. specific tourist destination, with heterogeneous tourist needs (Štetić, Šimičević, 2008).

As rural tourism has been integrated into economic, social, cultural and human resources aspects, as well as in local structures, the mutual relations of development factors are very complex and still insufficiently researched (Safena, Ilbery, 2008). Đekić and Jovanović (2007) distinguish three groups of factors that affect the tourist movements towards rural areas: recreation (outdoor activities), economic (new sources of income in rural areas) and environment (increased environmental awareness for both tourists and local inhabitants).

There are many reasons for the success and failure of rural tourism, and several models defining the main driving force on the basis of supply, demand and motifs of rural communities. Most theories apply evolutionary approach to identify the main drivers of rural tourism, which means that different factors have an impact in various stages of development. According to evolutionary theories, the tourism development is seen as a process of change. A proper understanding of this process allows understanding of dynamics of the rural tourism development and identifies the main factors influencing changes, as well as the selection of appropriate methods for their evaluation (Streimikiene, Bilan, 2015). Rural development policy must be interdisciplinary, with a spatial dimension (Ђорђевић, Тодоровић, 2006).

The following factors influence the tourism development:

1. restrictive financial options when it comes to manufacturing activities;
2. natural, demographic and other resources, as well as infrastructure;
3. 3.limited free time and tourist resources;
4. legal institutional factors;
5. fear of introducing new services or tourist products (McDonald's, Jolliffe, 2003).

Introduction of innovative and local products in rural tourism makes sense if there are economic, environmental and social benefits. This question can be answered by systematic informing, identifying the needs of modern consumers (Jaković, Tubić, Djurović, 2015). Creating an authentic tourist product, based on the distinctive competitive advantages of a destination, is considered a key factor. Rural destination should retain a unique identity, an authentic sense of place so that tourism could be effective in the long term (Mihailović, Moric, 2012). In particular, local communities can contribute to the regulation of rural areas (Белиј, Вељковић, Павловић, 2014). The individuality of a particular continent in space may be confirmed by consolidating physical and social principles of the socio-psychological attitudes of the local population about the identity (Вујадиновић, Павловић, Шабић, 2010).

Research methodology

Rural tourism is an increasingly popular means used by the national development agencies for the increasement in profit of the rural population (Fun et al., 2014). In order to properly identify opportunities for rural tourism development and improvement of living standards, it is necessary to apply a more comprehensive methodology as soon as possible. One of them is the FAS methodology of the World Tourism Organization, which is being implemented in order to evaluate the tourist elements and identify attractiveness of each element in the tourism development. Relevant tourist elements are classified into three groups: factors, attractors and support, and each element is classified in the subelements.

Table 1 - FAS methodology – factors of a tourist destination

natural factors	human factors	capital factors
<ul style="list-style-type: none">• water• land• climatology	<ul style="list-style-type: none">• employment conditions• cultural traditions• human capital	<ul style="list-style-type: none">• investment potential level• physical capital• finance accessibility

Source: Master Plan for Sustainable Rural Tourism in Serbia, 2011.

Factors are resources that do not currently attract a lot of tourists and which are not prepared to engage in tourism, but also have tourist potential. Natural factors, human factors and capital factors are evaluated on a scale from 1 to 5, where 1 denotes a low level, and 5 high. Natural factors are assessed according to their beauty, biodiversity and the potential to attract tourists. Human resources include the level of equipment and working conditions, level of technology and equipment, level of embeddedness of cultural traditions. Capital factors include: availability of credit, level of entrepreneurship, infrastructure and potential to attract capital.

Table 2 - *FAS methodology – attractors of a tourist destination*

natural attractors	cultural attractors	attractors in the form of activity centres
<ul style="list-style-type: none"> • natural activities in the areas • natural areas 	<ul style="list-style-type: none"> • life style • events • historical tourism 	<ul style="list-style-type: none"> • shopping • festivals • free time

Source: Master Plan for Sustainable Rural Tourism in Serbia, 2011.

Tourist attractors are locations that tourists visit. Assessment of attractors is based on the current situation, but also the potential to attract tourists in the future. Attractors are ranked from 1 to 5. In terms of current attractiveness of an attractor, the quantitative estimate of the number of visitors, the beauty of the location/place, accessibility and value for tourism are taken into account. In the context of potential, the following are evaluated: opportunities to improve, future increase/decrease in the number of visitors, future works in order to increase the accessibility.

Table 3 - *FAS methodology – support of a tourist destination*

accompanying services	transport	catering
<ul style="list-style-type: none"> • travel organization • safety and health • information distribution 	<ul style="list-style-type: none"> • internal traffic • other forms of traffic 	<ul style="list-style-type: none"> • hotels • inns • restaurants

Source: Master Plan for Sustainable Rural Tourism in Serbia, 2011.

In the analysis of accompanying services, their development is taken into account. Support in the form of transport refers to the current relations with tourist attractions, and both subelements are evaluated depending on the available traffic connections, their frequency and transport improvement. For catering support, the category, capacity/occupancy rate and the projected potential are taken into consideration. Each of the supports is evaluated from 1 to 5.

Rural tourism destination in development usually involves a few developed attractors, poor support to tourism, factors with potential for development and the need for investments. Developed rural tourism destination usually includes well estimated attractors, support to tourism, several factors that need to be developed and relatively little need for investments. The aim of the FAS methodology is to identify less or greater development of rural tourism destinations. Identification of the attractor is the basis for the identification of factors and support.

According to Randell *et al.* (2012), rural tourism causes changes in every field, firstly at the micro level and then at the macro level, involving factors significant for innovation or a shift into a new phase of economic growth, changes in the cultural sense, normative values, solving environmental problems, price and quality of food and other factors. In this context, the FAS methodology is in advantage to determine the potentials that could be able to attract tourists in the future, especially in terms of attractors.

Change of educational profiles can be realized by lectures focusing on standards and experiences of those who are traditionally and successfully engaged in tourism. Tourist supply in rural settlements should be something more than nature, history and culture. Untouched nature, monuments and quietness are still the most important factors for rural tourism, but changes are needed in everyday life monotony. These additional activities require expertise (Dimitrovski, Todorović, Valjarević, 2012).

Results and discussion

Koštunići is the cattle breeding rural settlement of a scattered type, on the southern slopes of Suvobor (866 m), 32 km northwest of Gornji Milanovac. It is physiognomically located in the altitudinal belt from 390 m to 720 m (Jaćimović, Marković, Likić, 2001). In regard to the surface, Koštunići is the largest rural settlement in the municipality of Gornji Milanovac.

Systematic approach to the development of rural tourism in the municipality of Gornji Milanovac has begun in 1997 by the implementation of the project called “Integrated rural development of the region of Suvobor”. The scientific-expert council, composed of specialists in different aspects of local rural development (agronomists, technologists, economists, agricultural economists, architects, environmentalists, lawyers, cultural studies, artists, journalists ...), has been operating for several years. The result of multiyear activities and significant financial investments was the demographic, economic, social, tourist and ecological rebirth of Koštunići and the surrounding villages. The Tourist Organization of Serbia granted the award “Turistički cvet (Tourist flower)” to the ethno-village of Koštunići in 2003 for the results achieved in the development of rural tourism. The finalization of the project “Integrated rural development of the region of Suvobor” was abandoned because of unresolved property-legal relations (Ševarlić, Petrović, 2011).

Rural areas of Suvobor have been partially modified and minimally degraded by the use of controlled development and approaches towards agricultural production, food processing and production of healthy food (Belij, 2003). Strongholds of agricultural development, defined by the “Regional spatial plan for the area of Zlatibor and Morava administrative district” (2012), are the following: suitable conditions for the production of “healthy food” and organization of processing capacities, acquirement of the characteristic features of “brand” for specific products, implementation of the integrated rural development programme, according to the model of the Common agricultural policy in the EU, which supports the increasing competitiveness of agricultural production, environmental and rural areas protection, diversification of economic activities in the villages, which is evident in the case of Koštunići.

One of the natural values of Koštunići is the Mokra pećina (Mokra Cave), cut into the steep limestone slope of the mountain. The entrance to the cave is 15 m wide, the ceiling is 4.5 m high, and a powerful stream comes out of the cave (Vasović, 2003). Four rivers flow through Koštunići: Grab, Bukovača, Čemernica and Šiban. The environment is characterized by ecological and landscape values, with agrarian, forest and meadow ecosystems. (<http://www.togm.org.rs/turistička-ponuda/destinacije/koštunići.html>).

Table 4 - Factors of tourist destination eco village Koštunići

natural factors (beauty, biodiversity, the potential to attract tourists)	
water	4
land	4
climatology	3
human factors (level of equipment and conditions at work, the level of technology and equipment, the level of embeddedness of cultural traditions)	
conditions of employment	4
cultural traditions	3
human capital	4
factors of capital (availability of credit, the level of entrepreneurship, infrastructure, potential to attract capital)	
the level of resources for investments	4
physical capital	4
access to finance	3

Source: research results

When it comes to human resources in tourism, they are missing. However, employees have a developed awareness of the importance of their work, necessary virtues and enthusiasm that compensate for the lack of expertise. The level of equipment, level of technology and fittings have been adjusted to the area where the tourist-recreation centre is located, in compliance with the project ideas.

Tourist-recreation centre was formed through private initiative. The availability of gaining the credit is a capital factor that is missing, but the level of investment potential is high. There is no significant capital attracting from abroad for now.

The main attraction of the area is based on nature, which is clean, environmentally unpolluted, and it is possible to fish in the rivers. Mountain trails for hiking have been marked in nature, and it is possible to ride a bike on groomed trails and gentle mountain slopes. Lifestyle is common. Accessibility will be improved by the construction of the highway. Events are not currently held, but there are initiatives for their re-organization (formerly Dani šljive (Days of plums) and Vidovdan). The basis for cultural tourism

make the memorial house of Živojin Mišić, a replica of Prince Miloš Residence in Gornja Crnuća, Museum of traditional crafts in the school building. Shopping opportunities are related to biofood products, but also domestic products sold by local residents. There is obvious support to the rural population placing their agricultural products on the market. Fruit is being processed in a biofood factory Grab.

Table 5 - *Atractors of tourist destination eco village Koštunići*

	assessment of the attractiveness (the estimated number of visitors, the beauty of the location/city, accessibility, value for tourism)	assessment of potentials (possibility of improving, the future increase/decrease in the number of visitors, future work to increase the availability)
natural activities in the areas	4	4
natural areas	4	4
lifestyle	3	3
events	1	3
historical tourism	3	3
shopping	3	3
festivals	1	3
leisure	4	4

Source: research results

Evaluation of the potentials is the best when it comes to opportunities to improve. Furthermore, the construction of the hotel, with an indoor pool and spa center, is planned. The summer season is more pronounced, and it is expected that the number of visitors in winter and autumn increases by the construction of the hotel. The visitors are from the surrounding cities (Čačak, Gornji Milanovac and Valjevo), but also from major emitting centres in Serbia (Belgrade and Novi Sad). Tourist-recreation centre in Koštunići has most visitors in summer, because swimmers come to the lake formed by damming the Čemernica River. Number of visitors is relatively small, as well as the rate of occupancy.

Table 6 – Support to tourism destination eco village Koštunići

support services (development)	
travel organization	2
health and safety	3
distribution of information	3
transport (accessible transport links, frequency, improvement of transport)	
domestic traffic	2
other forms of transportation	1
catering (category, capacity / occupancy rates, the forecast potential)	
hotels	2
catering (category, capacity / occupancy rates, the forecast potential)	1
restaurants	3
other accommodation (apartments and lodge)	4

Source: research results

Organized arrivals of larger groups of visitors to the eco-village in Koštunići are generally rare and those are team building associations and associations of pensioners. Local tourist organization is dealing with promotion of the tourist destination, and the participation of travel agencies in the organization of destination is lacking. Safety and health are at a high level in terms of the level of security, but the distance of health centres and police departments is evident. Distribution of information is mainly done by the use of the Internet (on its own site address and at the local tourist organization address).

Since this is a destination of tourism in the village, transport can be analysed in terms of road traffic, while other forms of transport do not exist. Transport will be promoted by construction of the highway, which will be about 20 kilometers away. Currently available transport connections are local roads that connect Kostunići with the surrounding rural (Pranjani, Leušići, Brajići) and urban settlements (Gornji Milanovac, Čačak and Valjevo).

There is no hotel in the tourist-recreation centre in Koštunići for now, but its construction is planned, which means that the subelement of the predicted potential is of a high level, while the category and the rate of occupancy are at low levels. Accommodation of guests is possible in rural “vajats”,

apartments (“čardaci”) and rooms made of vats that were once used for fruit. The accommodation and catering facilities (two restaurants) are made of natural materials - wood and stone, with authentic interiors.

Picture 1 - Čardaci, part of the accommodation capacity in the eco-village Koštunići

(source: <http://ekoselo-kostunici.rs/cardaci-etno-selo-kostunici-foto/>)

Additional tourist content includes the lake, formed by damming the Čemernica River, sports facilities, pottery and handicrafts shops. Tourist-recreation centre in Koštunići was granted the “Turistički cvet (Tourist flower)” award in the category of hospitality facility for accommodation in 2015. International economic forum Perspectives awarded this tourist complex for a special initiative in the entrepreneurial creativity for the area of Central and South-Eastern Europe (<http://ekoselo-kostunici.rs>).

Acknowledgements

This paper is the result of research on the project 176008, financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

Conclusion

Application of the FAS methodology, proposed by the World Tourism Organization, allows complex scope of the elements of tourist destinations.

It can be applied to examples of different destinations, and thus for rural tourism destinations. Factors, attractors and support, with numerous subelements, include the natural, socio-cultural, human, financial, organizational, infrastructural and catering aspects of tourism research of the areas.

When it comes to the eco-village of Koštunići, the variable elements significantly affect the value of the tourist destination in the context of work necessary for placing goods on the market. An authentic and recognizable tourist product of the eco-village makes it competitive on the market of rural tourism, especially if one takes into account that it is located in the municipality of Gornji Milanovac, which rural settlements demonstrate extraordinary results in tourism.

Tourist destination factors of a relatively high level, relatively developed attractors, lower level of support in tourism, relatively small investment requirements indicate that it is a destination of tourism in the village, which has not been developed yet, but cannot be classified as a destination in development. The potentials that could attract visitors are related to events, sales of biofood and domestic products.

References (see at page 464)